

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXVII, СВ. 1

ISSN 0350-185X
UDC 808

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
AND
SASA SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE

SOUTH SLAVIC PHILOLOGIST

Vol. LXXVII, No. 1

Editorial Board

*Dr Rajna Dragičević, Dr Victor Friedman, Dr Najda Ivanova,
Dr Vladan Jovanović, Dr Aleksandar Loma, Dr Alina Maslova,
Dr Sofija Miloradović, Dr Miroslav Nikolić, Dr Slobodan Pavlović,
Dr Predrag Piper, Dr Slobodan Remetić, Dr Jelica Stojanović,
Dr Sreto Tanasić, Dr Zuzanna Topolińska, Dr Anatoly Turilov,
Dr Jasna Vlajić-Popović*

Editor-in-Chief

Rajna Dragičević

BELGRADE
2021

ISSN 0350–185X

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXVII, СВ. 1

Уређивачки одбор

*др Јасна Влајић-Појковић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Владан Јовановић, др Александар Лома, др Алина Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пијер, др Слободан Реметић, др Јелица Сијојановић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викјор Фридман*

Главни уредник
Рајна Драгићевић

БЕОГРАД
2021

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ = South slavic philologist / главни уредник Рајна Драгићевић. - [Штампано изд.]. - Књ. 1, св. 1/2 (1913); књ. 2, св. 1/2 (1921)-књ. 11 (1931); књ. 12 (1933)-књ. 17 (1938/1939); књ. 18, св. 1/4 (1949/1950) - . - Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913; 1921-1931; 1933-1939; 1950- (Београд : Планета принт). - 24 cm

Полугодишње. - Текст ћир. и лат. - Друго издање на другом медијуму:
Јужнословенски филолог (Online) = ISSN 2406-0763
ISSN 0350-185X = Јужнословенски филолог
COBISS.SR-ID 615183

Секретар Уређивачког одбора
др Владан Јовановић

Рецензенти

др Миливоје Алановић, др Јасна Влајић-Поповић, др Јасмина Грковић-Мејџор,
др Рајна Драгићевић, др Владан Јовановић, др Милош Ковачевић,
др Александар Милановић, др Мотоки Номаћи, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Људмила Поповић, др Слободан Реметић, др Стана Ристић,
др Драгана Вељковић Станковић, др Јелица Стојановић, др Марија Стефановић,
др Срето Танасић, др Божо Ћорић, др Данко Шипка, др Гордана Штрбац

Ово издање финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2020-14/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 24. марта 2021.

Издају

Српска академија наука и уметности, Кнез Михаилова 35, Београд
Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, Београд

Лектура и коректура
Дивна Продановић

Припрема за штампу
Давор Палчић (*palcic@eunet.rs*)

Штампа
Планета принт
Виноградски венац 9, Београд

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије, број 413-00-724/2002-01 од 17. 7. 2002. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет.

САДРЖАЈ

Студије и расправе

Александр Б. Лома: Порекло речи <i>мазија</i> 'челик'	9
Александр Б. Лома: Происхождение слова <i>мазија</i> 'сталь'	26
Aleksandar B. Loma: The Origin of the Word <i>Mazija</i> [Steel]	27
Најда И. Иванова: Погледи Јована Стерије Поповића на језик псевдонауке у комаду <i>Судбина једног разума</i>	29
Найда И. Иванова: Взгляды Йована Стерии Поповича на язык псевдонауки в пьесе <i>Судбина једног разума</i>	49
Najda I. Ivanova: On Jovan Sterija Popović's Conception of the Language of Pseudoscience Propounded in the Play <i>Судбина једног разума</i> [The Destiny of One's Reason]	49
Радмило Н. Маројевић: Лексичка хомонимија као лингвотекстолошки проблем (на грађи Његошевог <i>Шћейана Малог</i>)	51
Радмило Н. Мароевич: Лексическая омонимия как лингвотекстологическая задача (на материале поэмы «Щепан Малый» Петра Негоша)	73
Radmilo N. Marojević: Lexical Homonymy as a Problem of Linguistic Textology (Based on Njegoš's Epic <i>Stephen the Little</i>)	73
Ана Кречмер: Нека размишљања о словенском глаголу (типолошки приступ)	75
Анна Кречмер: Некоторые размышления о славянском глаголе (типологический подход)	95
Anna Kretschmer: Some Thoughts on the Slavic Verbal System (a Typological Approach)	96
Motoki Y. Nomachi: The Kashubian Indefinite Marker <i>Jeden</i> 'One' and Its Grammaticalisation	97
Мотоки Номати: Неодређени маркер <i>jeden</i> 'један' у кашупском језику и његова граматикализација	109
Мотоки Номати: Неопределенный маркер <i>jeden</i> (один) в кашубском языке и его граматикализация	110
Јулија Л. Шапич: О пространственных фрагментизаторах в функции временной локализации	111
Јулија Л. Шапић: О просторним фрагментизаторима у функцији локализације времена	124
Juliya L. Šarić: On Spatial Fragmentisers as Temporal Localisation Markers	125
Јована Б. Јовановић: Пејоративи у номинацији човека у српском језику	127
Јована Б. Јованович: Пейоративные названия лиц в сербском языке	160
Jovana B. Jovanović: Pejorative Terms for People in the Serbian Language	161

- Ана В. Миленковић: Концептуализација примарних емоција у српском језику (на примеру глагола са значењем *радосићи*, *тужа*, *сјраха* и *љуињје*) 163
- Ана В. Миленкович: Концептуализација первичних емоциј у србском јазыке (на примере глаголов со значением *радости*, *печали*, *страха* и *гнева*) 184
- Ana V. Milenković: The Conceptualisation of Primary Emotions in the Serbian Language (the Case of Verbs Expressing *Joy*, *Sadness*, *Fear* and *Anger*) 185

Некролози

- Академик Милорад Радовановић (1947–2020)
(Предраг Пипер) 187
- Владимир Павловић Гутков (1934–2020)
(Срето З. Танасић) 193

Хроника

- Међународна научна конференција *Лексикографија и лексикологија у свейлу актуелних љроблема*. Институт за српски језик Српске академије наука и уметности. Београд, 28–30. октобар 2020. г.
(Јована Б. Јовановић) 199

Прикази и критика

- Радивоје Младеновић. Говор северношарпланинске жупе Сирињ. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1* (2019): стр. 1–1047 (Марина С. Јуришић) 219
- Бојана Вельовић. Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1* (2018): стр. 1–476 (Радивоје М. Младеновић) . 227
- Недељко Богдановић. Пастирски речник југоисточне Србије. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/2* (2019): стр. 638–739 (Татјана Г. Трајковић) 233
- Славянская дэрыватаграфія*. А. А. Лукашанец (нав. рэд.). Мінск: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, Беларускі камітэт славістаў, Камісія па славянскім словаўтварэнні пры Міжнародным камітэце славістаў, 2020, 362 с. (Бильана Ж. Марич) 237
- Милош Ковачевић. *Кроз синтаксу српскога језика*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2020, 387 стр. (Марина М. Николић) 244

Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик. <i>Когнитивни ѝравац у српској еѝнолингвистѝци – ѝочеци развоја и акѝуелни ѝроблеми</i> . Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020, 403 стр. (Гордана Р. Штрбац)	249
Слободан Новокмет. <i>Називи живоѝиња у српском језику: семанѝичка и лингвокулѝуролошка анализа</i> . Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020, 340 стр. (Драгана М. Ратковић)	262
Санја Krimer-Gaborović. <i>Prepoznavanje i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku</i> . Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019, 351 str. (Ивана Лазић Коњик)	271
<i>Кругови Ирене Грицкаѝ (семанѝичко-граманѝичка исѝраживања савременог српског језика)</i> . Рајна Драгићевић (ур.). Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2020, 587 стр. (Весна С. Николић)	282

Библиографија

Библиографија за 2019. годину расправа и дела из индоевропске филологије и опште лингвистике која су изашла у Србији, Црној Гори и Републици Српској (Ана В. Голубовић)	295
---	-----

Регистри

Регистар кључних речи LXXVII књиге <i>Јужнословенског филолога</i> , св. 1	409
Регистар именâ LXXVII књиге <i>Јужнословенског филолога</i> , св. 1	411
Напомена	449

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 1 (2021), стр. 9–27

UDK: 811.163.41'276.6:669

811.163.41'373.45

COBISS.SR-ID: 43811593

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2101009L>

Примљено: 7. децембра 2020.

Прихваћено: 27. јануара 2021.

Оригинални научни рад

Александар Б. Лома*
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

ПОРЕКЛО РЕЧИ *МАЗИЈА* ‘ЧЕЛИК’

Разматра се порекло с.-х. речи *мазија* ‘челик, тврдо гвожђе; врста Божјег суда’ и на основу увида у збир расположивих потврда одбацују њене раније етимологије од тур. *mazi* ‘храстова шишарка’ и фр. *mazer* ‘фино обрађивати гвожђе’ у корист извођења од гр. μαζιον, pl. μαζια у споју са σιδηρον: ‘одређена маса (гвожђа) за ковање’, посведоченом од V в. н. е., а 1347. и у једној грчкој повељи цара Душана.

Кључне речи: српски језик, металуршки термини, грецизми.

1. Две најраније писане потврде речи *мазија* које даје загребачки речник (РЈА 6: 544) су из 1728. и 1729. године. Прва је у италијанско-латинско-илирском речнику Арделија Дела Беле, где се она глосира као ‘*assiajo, ferro rafinato*’. Дела Белин „илирски“ је ондашњи говор Дубровника, камо је аутор, родом Италијан, дошао 1681. као млад језуитски мисионар и ту проживео више од пола столећа, до своје смрти. Другу потврду пружа теолошки спис Антона Качића (Кадчића), објављен у Болоњи, писан штокавским икавским наречјем његове родне Макарске: *Koji nose ... neprijateljom imena krstjanskoga gvozdje, žice gvozdene, kositer, maziju, olovo i svaku vrstu rude*. Ту нема разлога да се претпостави значење другачије од онога које је некако у исто време забележио Дела Бела у недалеком Дубровнику. Дубровчанин Јоаким Стулић такође има, у свом речнику из 1806, одредницу *mazija* ‘*chalybs*’, коју је могао преузети

* loma.aleksandar@gmail.com

из Дела Белина речника, који му је био један од главних извора, али није искључено да ју је црпао непосредно из свога родног говора, јер знамо да је она у Дубровнику живела до у прву половину двадесетог века (в. ниже § 1.3.6). То су једине три предвуковске потврде којима засад располажемо.

1.2. Вук у првом издању свога *Српског рјечника* пише (како је то поновљено и у свим следећим издањима):

Мазија, f. 1) vide челик. 2) die Probe des glühenden Eisens, und heißem Wassers, experimentum per ignem. У Србији и сад кашто ва де мазију, т. ј. кад на каквога човека реку да је што украо, а он се одговара да није, онда узваре пун казан (или велики котао) воде, па у ону врелу воду метну комад врућа усјала гвожђа (или камен), а онај, на кога веле да је украо, засуче рукаве, па објема рукама извади оно гвожђе из воде. Ако он не буде украо оно што на њега говоре, не ће се ожећи ни мало, ако ли буде украо, изгореће му руке (ја не знам ни једнога, који је вадио мазију да се није ожегао, а знам двојицу што су им руке изгореле: Панту Стаменићу из Јадра из села Тршића, и Митру Туфекчији из Рађевине из села Мојковића).

Вук је дакле већ 1818, из детињства и младости, познавао ту реч у два значења. Од њих на прво место ставља ‘челик’, не илуструјући ту употребу већ само упућујући на одредницу *челик*, а тек онда ‘врста Божјег суда’, које описује и поткрепљује примерима из властитог памћења. Вуков лексикографски поступак у овом случају указује на две чињенице: реч *мазија* је за њега била ређи назив за дати метал него *челик*, али је код ње значење ‘челик’ просудио као изворније од ‘Божји суд’. Ово друго знао је из израза „ваде мазију“, који наводи и истиче, а то што се при обреду вадило био је по његовом објашњењу „комад врућа усјала гвожђа“.¹

1.3. Велики утицај Вукова Рјечника на потоњи књижевни језик не само у Срба него и у Хрвата налаже одређени опрез при просуђивању потврда познијих већ од његовог првог, а нарочито од другог издања.

1.3.1. У свесци загребачког речника која се појавила деведесетак година после првог издања Вукова Рјечника, у њеном делу који је уредио Томислав Маретић (RJA I.c.),² за овим првим потврдама: Дела Белином, Качићевом, Стулићевом и Вуковом долазе оне из десетерачке епике, што је оправдано с обзиром на њену архаичност и лексичку конзервативност. Овде ће оне бити допуњене на основу РСА и претраживе електронске базе података коју су приредили Мирјана Детелић и Брана Томић.³ Већина пе-

¹ Алтернативно (ужарен) камен, што додаје у загради, јер је очито био убеђен да је изворни денотат био комад челика, а тек секундарно камен.

² Петар Будмани је престао са обрадом 1907. на 500-тој страници шестог тома.

³ <http://monumentaserbica.branatomic.com/epp/traziUepp.php>.

сама забележена је на подручју Босне, Херцеговине и Војне Крајине, и то од јекавских и икавских штокаваца свих трију вероисповести. У њима реч, најчешће у предлошком споју *од мазије*, означава предмете као што су сабља или њено сечиво, део пушке (табан), кљешта, врата, мандал на њима, кључеви а, метафорично, и људско тело (спације су наше):⁴

У Комњена од м а з и ј е⁵ тило,
Сабљи у се дубоко не даде

Тако и у једној песми спеваној „на народну“:

Da su њима prsa od kamena,
a гвозdene noge do кољена,
od м а з и ј е руке do рамена.⁶

Да се *мазија* у контекстима усмене епике свуда схвати као ‘челик’ сметају неколика места где се та реч јавља упоредо са *челик*, тако у песми „Женидба сина Ива Сењанина“, Вук VII, 12°, стихови 13–15:

На авлију гвозденли капију,
на капију врата од челика
преко врата мандал од м а з и ј е

са варијантом „Женидба Антуна Сењанина“, САНУ III 38°, стихови 11–13:

На авлију челикова врата,
преко врата мандал од м а з и ј е,
насред врата гвоздену капију

Ту се дакле мазија ставља насупрот челику и гвозђу, а у првом примеру као да имамо градацију по тврдоћи: гвозђе – челик – мазија. Трећи сличан пример је у опису ватреног оружја („Женидба Бокчевић-Шћепана“, Вук VII 19°, стихови 365–368):

Зањ зађеде двије златке мале
Све у срму па су позлаћене,
У њих нема гвозђа ни дрвета
Сем два лука од челика љута
И м а з и ј е што му ватру дају

где треба схватити да је од два лука на пушчаном окидачу један био од челика а други од мазије. Можда су ови описи засновани на некој термилошкој дистинкцији између различитих видова гвозђа која је

⁴ Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine, skupio Šunjić fra Marijan, Sarajevo 1925, 44, по PCA l.c.

⁵ Овде и у свим даљим случајевима истицање спацијом је наше.

⁶ Вој турски и српски год. 1862, pjesma od Radovana, u Zagrebu 1865. Аутор је фра Грго Мартић, родом из Посушја у западној Херцеговини. Цитирано по RJA l.c.

постојала у свести гуслара и њихове публике, или је то пуко песничко поигравање синонимима.

1.3.2. Загребачки речник наводи за *мазија* у значењу ‘челик’ и један пример из књижевне прозе; реч је о приповеци Стјепана Митрова Љубише „Проклети кам“ (ЉУБИША 1875: 211):

Nađe dragi kamen od jasofije, iz kojega sijevaju varovnice kao iz užarene m a z i j e gvožđa, kad je kovač mlati.

Приповетка носи поднаслов „Приповијест грбаљска крајем петнаестог вијека“ и може бити сасвим мало сумње да је израз *мазија гвожђа* Љубиша верно пренео из тамошњег говора, можда из самог контекста усменог предања које је обрадио. У сваком случају, ни овде се реч *мазија* не може схватити као синонимна са *челик*; а на могућу старину и изворност споја *мазија гвожђа* још ћемо се осврнути. Осам година после Љубишине збирке приповедака у истом месту, Дубровнику — где је реч *мазија* најраније посведочена — изашла је књига Вука Врчевића, где нам овај заслужни Вуков следбеник у сакупљању народних умотворина даје једно посебно значење речи *мазија* са тла Херцеговине, које се у основи слаже са оним које је забележио Љубиша (Врчевић 1883: 70):

И дан данашњи по гдјекојим црквама по Херцеговини на којима нема звона, виси о црквеном дувару тако звоно [sic!] ⁷ „клепетало“ (расплашћено гвожђе, м а з и ј а колико два раоника — јемљеша —) у које куцају с нарочитим гвозденим туцњем кад се народ у цркву окупља.

Овде је *мазија* „расплашћено гвожђе“, тј. уздуж располовљен комад гвожђа. И у Вукову опису обичаја вађења мазије реч је о „комаду (врућа, усјала) гвожђа“. Иначе је тај судбени поступак наслеђен из старог словенског обичајног права, како произлази из садржинске и вербалне подударности између двеју одредби у Душанову законику и у „Руској правди“, где се он означава истим именом ж е л ђ з о.⁸ За *мазија* у том значењу загребачки речник наводи Вукову потврду и упућује на опис вађења мазије у Грбљу у Богишићеву „Зборнику правних обичаја у јужних Словена“.

1.3.3. Богишић је свој зборник саставио на основу упитника, где питање бр. 280 гласи: „Je li u običaju kakva čudotvorna vrsta dokaza kao n. pr. maziја, vrelа voda, zaklinjanje ubijena čovijeka i t. d.?“. Одговори које је на то питање добио омогућују нам да сагледамо некадашњу распрострањеност обичаја а, с одређеним опрезом, и назива (BOGIŠIĆ

⁷ Овај пример није узет у РЈА али је наведен у РСА XI (1981) 765 s.v., и то верно, како смо установили увидом у штампано издање, где такође стоји „тако звоно“ уместо „тако звано“. Очито је у питању штампарска грешка. Књига је изашла годину дана после Врчевићеве смрти 1881, те аутор није могао погледати слог.

⁸ О томе подробније у нашем раду, предатом за споменицу Ђорђа Јанковића.

1874: 560 sqq.). За Макаранско приморје чита се да је тај обичај већ ишче-
зао, али у народу живе предања о њему (није речено како се тамо звао,
али подсетимо се да један од два прва помена речи потиче из пера Ма-
каранина Антона Качића, горе § 1). За Херцеговину, Црну Гору и Боку
Которску имамо жив опис поступка за који се каже да је тамо био, под
називом *вадиџи мазију* или само *мазија* донедавно у обичају, а вршио
се тако што је окривљени (најчешће жена оптужена за неверство) вадио
из воде провреле у котлу *комад мазије* (тако у опису из Грбља) или *клиџ*
гвожђа или мазије (тако у опису из Херцеговине и Катунске нахије). За
средњу Босну стоји: „Nema više vtele vode i maziје, a bivala је“, слично
и за Шабачко окружје у Србији, у близини Вукова Тршића: Богишићев
информатор сећао се да је двадесет година раније „maziја ... htjela u
njegovu selu biti, ali ipak nije bila“. За области у Аустроугарској: Срем, Ба-
нат, Бачку, Стубичку жупу и хрватско Загорје, као и за Лесковец и трнов-
ски крај у Бугарској, одговори су (очекивано) негативни.

1.3.4. У РСА I.c. имамо податак из М. Ђ. Милићевића (1888: 765)
да је 1812. године Карађорђе наредио Милутину Гарашанину (из села
Гараша) да „вади м а з и ј у“, што би била једина индиција да је обичај,
под тим називом, био познат и источније од српског Подриња, на тлу за-
падне Шумадије. Даља сведочанства под истом одредницом београдског
речника су из антропогеографских описа неколиких области, Попова
Поља у Херцеговини: Па и данас, кад некога невина окриве за што, он се
брани: „Ја ћу зато вади м а з и ј у“ (Мићевић 1952: 230), из Пиве: Други
[брат] вадио м а з и ј у (клео се) и од њега су Мазићи (Томић 1949: 300)⁹
и из Малесије:

У стара времена се невиност обијеђеног доказивала *вађењем мазије*.
Усијана м а з и ј а бацала се у кључалу воду и осумњичени је голом руком
вадио усијано гвожђе из вреле воде.

Ова потврда, коју даје Јовићевић (1923: 94), односи се на арбанаш-
ке Малисоре, те није јасно да ли су они користили термин *мазија*. У ис-
том смислу непоуздана је и она коју Стеван Дучић (1931: 152) даје за
суседне Куче:

„Руке у казан“, тј. вађење мазије је у Куча употребљавано за
покрађе а још чешће за моралне преступе до назад 50 година

јер се као локални термин наводи *руке у казан*, а *вађење мазије* могло
би бити појашњење од стране описивача (в. ниже 1.3.7). Напротив, нема
разлога сумњи да потврда из Динка Шимуновића:

⁹ У питању је народноетимолошко тумачење (надимак *Мазија* од којег се изводи
презиме *Мазићи* могао је настати и у вези са физичким и/ли психичким особинама свога
носиоца, в. ниже), но оно ипак сведочи о некадашњем *вађењу мазије* у Пиви.

Krivac je morao golom rukom iz te vrele vode izvaditi maziju, pa ako mu ne bude ništa i ne zajaukne, onda je prav, ako li se sprži, kriv je!¹⁰

представља поуздан податак о постојању како самог обичаја, тако и израза (*извадити мазију* у Шимуновићеву завичају — Далматинској Загори и Цетинској крајини, који улази у подручје посведочености речи *мазија* у корпусу усменог десетерачког песништва.¹¹ Како у РЈА, тако и у РСА под **м̀а̀зија**¹ ‘челик, надо’ пропуштена је Иванишевићева потврда из Пољица, за коју в. ниже § 4.1.

1.3.5. РСА s.v. даје и три примера за метафоричну примену речи *мазија* на људе, у смислу телесног здравља: здрав кò мазија (ANDRIJAŠEVIĆ 1907: 166), као жељезне мазије здрави (Ђоновић 1950: 19) или моралне чврстине: Тако је то, јер — комунисти, ови што су остали, то су мазије ... то су чела! (Лалић 1951: 60). У грађи РСА нашла се и дијалекатска потврда *извући мазију* ‘проћи лоше, настрадати’ из Дубице код Сиска (данас Хрватска Дубица), за коју је извор збирка речи браће Хрваћанин, Манојла и Моја, из 1900.

1.3.6. Од дијалектолошких речника чија грађа није ушла у корпусе РЈА и РСА, реч смо нашли у следећима:

1.3.6.1. Са источнохерцеговачког подручја

- Дубровник (БОЛАНИЋ/ТРИВУНАЦ 215 s.v. *м̀а̀зија* ж. ‘челик’): Кад је нешто тврдо, рече се да је тврдо ко м а з и ј а. Овај речник одражава дубровачки градски говор прве половине XX века, тако да реч у Дубровнику има најдужу писану историју, од преко двеста година (в. горе § 1).
- Прошћење на Тари (Вуличић 1995: 67–68 s.v.) *м̀а̀зија*, -е, ж. ‘вруће гвожђе које се вади из вруће воде’): Смио бик се у мазију заклет да то није било тако. — Вадио бих мазију, ево вође [овде, А.Л.] пред свијем вама.
- Мојковац (Ристић 2010: 160 s.v.) *м̀а̀зија*, -е, ж. 1. врело гвожђе, челик: Сагорио се на ону мазију. 2. нешто што је изузетно вруће, врело: Чува се да не сагориш, мазија је! То е вруће, мазију бог створио!

¹⁰ ŠIMUNOVIĆ 1916: 156 (приповетка „Алкар“).

¹¹ Овај суд може се поткрепити и са етнографске стране. Реченици наведеној у РСА l.c. следи: „Samo, dakako, valja prije toga zazvati Boga u pomoć da očituje pravdu“, што одговара опису вађења мазије у Херцеговини и Катунској нахији код Богишића: „Uzmu kotao vode, postave na oganj te je uzavru; kad je u prvomu ključu, zakune vodu: ne-bom, zemljom i svetim Jovanom da stane (t.j. da ne ključa). Tad bace u kotao klip gvožgja ili mazije, te okrivljenik mora zahvatiti s obje ruke i izvaditi sa dna kotla maziju. Ako je prav, kažu, neće se se [sic!] opariti, nego samo ako je kriv.“ (BOGIŠIĆ 1874: 563). Једино се у овом другом случају каже да су мазију вадиле углавном жене због оптужбе за прељубу, а код Шимуновића вади је опет жена, али оклеветана за крађу.

- Никшић (Ђоковић 2010: 314 s.v.) *мазија* ‘челик’: Силни нагоне да вадимо мазију.
- Ускоци (Станић I 433 s.v.) *мазија* ... ‘врело гвожђе’: Ја не знам да е ко у нас вади’о мази’у.
- Срби западне Босне (Далмација 2017: 194 s.v.) 194: *мазија*, -е ж. ‘посебна врста челика који је служио за израду коса варцарки: Косе варцарке правили су мајстори од швапске мазије.
- „Босанске Ере“ из околине Кладња (источна Босна): *мазија* ж. ‘врста челика; врло оштро челично сечиво’: — За зéчй брѣ мѡрѡ коса биѣт кѡ-мазија Вуч; Овѡ-ти-сикира кѡ-мазија, ѡштра прѡвѡ, ѣѣ си је вакѹ нашѡ? Коњ; Кѡса јѣсте дѡбра, а кѡвѡ је од некѡкѣ талијѡнскѣ мазијѣ Бр.¹²

1.3.6.2. Са зетско-рашког подручја

- Загарач (Ђупић 218 s.v. *мазија*, -е, ж. ‘гвожђе, челик’, уп. ниже § 5): Пријед су клинови на дрљаче били од дрвета а са су од м а з и ј е. — У загвор су му примицали она врела гвожђа, оне м а з и ј е при челу; фиг. ‘чврста, крута особа’: Мило је био м а з и ј а о чоeka. — Петар бјеше крута узданица, м а з и ј а права.
- Васојевићи (Стиловић 273 s.v. *мазија* ж. ‘челик’): Прича се да е извадио мазију, бачио ју у траву, трава е почела да гори, а његова рука е остала самоздрава, изрази *йод мазију* ‘уз заклетву’: Под мазију, то е овако како ви причам, (*извадий мазију* ‘заклети се, заклинаати се’).¹³

1.3.7. У речнику Куча (Петровић/Ђелић/Капустина 213) читамо одредницу:

мазија ж ‘комад усијаног гвожђа који је окривљени морао вадити из вреле воде да би се утврдило да ли је крив или невин; то је био Божји суд – вађење мазије’

Чињеница да је насловна реч, за овај речник некарактеристично, дата без нагласка и примера употребе — осим онога што је речено у (необично опширној!) дефиницији значења — указује да не потиче из теренског записа, него из Дучићеве монографије, у којој локални карактер израза *мазија* (*вађење мазије*) стоји под знаком питања, в. горе § 1.3.4.

1.4. Исцрпавши нама познате потврде за реч и обичај, премда смо свесни да лако могу постојати и друге које су нам промакле, надамо се да је узорак који смо тако добили довољно репрезентативан да оцрта-

¹² Слободан Реметић, *Из лексике источnobосанских Ера* (збирка речи у рукопису). И овим путем најтоплије захваљујемо аутору за љубазно уступањени податак.

¹³ Следе четири примера употребе. Овим дијалектолошким записима бива потврђен локални карактер речи у приповести Михаила Лалића, Васојевића родом из Трепче код Андријевице, а фигуративно значење у којем ју је он употребио посведочено је међу горенаведеним потврдама из Загарача.

мо, макар у грубим контурама, општу слику њене распрострањености и њених значења. Реч *мазија* < *мазија* је у XVIII–XX веку живела у говорима источнохерцеговачког, млађег икавског и зетско-рашког типа.¹⁴ Опште значење било јој је ‘челик’ или ‘посебно тврдо гвожђе налик челику’, пре свега у споју *од мазије* — за који потврде осим десетерачких песама (§ 1.3.1), где може бити архаизам, налазимо и у савременим говорима Мојковца, источнобосанских Ера (§ 1.3.6.1) и Загарача (§ 1.3.6.2) — као и у поређењима *тврдо ко мазија* Дубровник, *оштра ко мазија* источнобосанске Ере (§ 1.3.6.1) — а конкретно ‘комад челика или гвожђа’, било искован, у служби клепала, било ужарен, у фази ковања (§ 1.3.2) или у функцији средства за мучење (Загарач, § 1.3.6.2) или, најчешће, испитивања невиности у древном обреду који се старосрпски звао *ж е л ђ з о* или *к о т л њ*, а у сведочанствима деветнаестог века, када је негде пре, негде доцније, изашао из обичаја, истиснут поступцима модерног права, обичан назив за њега био је *вађење мазије* или само *мазија* (§§ 1.3–4). Успомена на тај обичај надживела га је у фразеолошким обртима на подручју ширем од онога где се чува основно значење речи (§ 1.3.6), а упоредо се одржала њена фигуративна примена на људе чврста тела или карактера, која се изводи непосредно из двају основних значења ‘тврди метал; комад тврдог метала’ (§ 1.3.5). Горенаведени извори из друге половине XIX века указују да је у том столећу реч као назив за врсту Божјег суда била позната и на југу шумадијско-војвођанског ареала, у Мачви (Богишић) и Качеру (Миљевић), в. § 1.3.4, но у савременим речницима тамошњих говора (Лазивић, Петровић/Капустина) она није забележена.

2. У говорима јужне Србије реч *мазија* постоји, али у сасвим другом значењу. РЈА 6: 544 s.v. 3. MÀZIJA има је из два извора. Један је књига Ђоке Поповића *Познаванџ робе или наука о роби трговачкој*, у Београду (1852: 353): „Оне ситне шишке, што расту далџ кџ Югу и кџ Истоку, кажу се у Србији: *мазије*, а немачки: Galläpfel, а оне обичне наше кажу се немачки: Кпоррерп“ ... а други студија о нашим оријентализмима Ђорђа Поповића (1884: 137),¹⁵ где се значење речи дефинише као „шишке које на истоку женске прже к тигању са нешто уља, па онда бојадису тиме косу“; ту се даје и њена етимологија, о којој в. ниже § 2.2.

Потврде у дијалекатским речницима које смо нашли су следеће, са косовско-ресавског и призренско-тимочког терена:

— Косово (Елезовић 1: 379 s.v.) *мāзија*, е ж. врста шишарке од некаквог храстовог дрвета које код нас не расте, а шишарку му употребљавају жене кад вране косу : *Мāзије*, раџтк и карабоја.

¹⁴ Засад немамо потврда са територије Рашке.

¹⁵ Ђока М. Поповић и Ђорђе Поповић Даничар две су различите личности.

- Призрен (ПЕТРОВИЋ 2012: 200 s.v., запис Д. Чемерикића из прве половине XX в.): *мазија* f. ‘шишарка неког дрвета које не расте код нас, а коју жене у Призрену, уз још неке артикле, употребљавају за бојење косе у црно’.
- Врање (ЗЛАТАНОВИЋ 2014: 360 s.v.) *мазија* ‘црна боја, којом су жене у Врању бојиле косу’, са примером: *Мазију* праве сами у кући, и то од шишарки, које се и зову мазија, затим од раст’ка, карабоје, каранфила и зелена камена, узетим из Хаџи Васиљевић 1932: 23; Златановићу реч очито није била позната из живог говора (о бојењу косе мазијом говори у прошлом времену), иначе је не би акцентовао на првом слогу (у врањском говору очекивало би се **мазија*, са експираторним акцентом, који Златановић бележи акутом, на другом слогу).

2.1. Назнаку о пореклу речи даје већ Ђока Поповић l.c., појашњавајући да је то увозна роба, различита од домаћих *шишки*, тј. храстових шишарки коришћених за бојење и штављење, пишући даље:

... Изъ Алепа у Сирији долазе најкрасније мазіе (Gallus Alerro), а онамо се доноси изъ Персіе и изъ Источне Индіе. ... Мазія има и око Солуна доволно родне године, но ова е роба лошія одъ оне друге ... У Србию се унело 1850 године мазіе 5,200 ока изъ Трста и 230 ока изъ Турске.

Реч је о шишаркама које уבודом осе настају на врсти храста *Quercus infectoria*, која се среће од Егеја на западу преко Анадолије и Ирака до Ирана на истоку и преко Сирије до Либана и северног Израела на југу. Турски се та шишарка зове *mazi* а врста храста *mazi meşesi*. Као турцизам нашу реч је препознао већ Ђорђе Поповић l.c. (транскрибује турску реч *mazi*), исти етимон даје и Елезовић (пише *mazy*), у савременој турској ортографији Škaljić 1973: 450 и Петровић 2012: 200, која означава реч као балкански турцизам указујући на буг. *мазија*, алб. *mazi* у истом значењу и допуштајући да се њен лик у балканским језицима своди на турску дијалекатску варијанту **mazi*.

2.2. Поставља се питање, да ли је *мазија* ‘челик; врста Божјег суда’ истога порекла? Потврдан одговор дао је већ Ђорђе Поповић l.c., претпоставивши да „пошто такве шишке [за бојадисање косе, пржене у тигању] дуго остану вреле, то ће бити од њих да је постала и наша мазија“ (тј. она из Вукова речника). У RJA l.c., Маретићу Поповићева претпоставка да је *мазија* (2) ‘врста Божјег суда’ исто што и *мазија* (3) ‘Galläpfel’ није вероватна; за *мазија* (2) он узима да је можда иста реч као и *мазија* (1) ‘челик’, коју пак просуђује као тамног постања, али указује на фр. *mazée* ‘фино обрађено гвожђе’, глагол *mazer* ‘фино обрађивати гвожђе’. За *мазија* (3) појашњава да је у турском из персијског *maze* (sic! уобичајена латинична транскрипција персијске речи је *māzū*).

2.3. Одатле је проистекла пометња, која је нашла свој одраз у Шкаљићеву речнику турцизама, где су под једну исту одредницу стављени и *māzija* ‘челик, надо’ и ‘врста шишарике, шишка; морски орашчић’¹⁶ и изведене од „tur. *mazi* < pers. *māzī* ‘šišarike’ ili < franc. *mazer* ‘čeličiti, naditi’. Уз то наводи као изведеницу *māzli* ‘челичан’ са примером из народне песме:

[Калем реже мејтефлија Мехо,
не реже га мазли калентрашом
већ га реже оштрим темпелером

сводећи је на тур. *mazili*. Одмах ваља рећи да у турском такав придев није познат, као ни реч *mazi* у значењу ‘челик’, те се може радити само о домаћој српско-хрватској изведеници турским суфиксом, што и сам Шкаљић претпоставља, упућујући: „v. *mazi*ja + tur. suf. *-li*“. За језик усмене епике карактеристични су индеклинабилни придеви на *-ли* који се некад заснивају на турским предлошцима, нпр. *челикли*, а некад су изведени од домаћих основа, нпр. *гвозденли* (уп. Радић 2001: 96), те се хапаксно *мазли* у народној песми не може узети као потврда турског порекла речи *мазија* ‘челик’.¹⁷

2.4. Прво издање Шкаљићева речника изашло је 1965, пре него што је постумно објављен етимолошки речник Петра Скока, који је на њему радио до 1955. (умро је 1956), тако да нити је Шкаљић користио Скока нити Скок Шкаљића. Скокова одредница гласи (Скок 2: 394):

māzija f. (Vuk) »1° nado, čelik, 2° neka vrst božjeg suda (Srbija) u kojem kradljivac vadi usijanu maziju (ako se opeče, znak je da je ukrao, ako ne, nije ukrao)«. Nalazi se još u arb. *mazi* »Stahl«. Ne nalazi se ni u jednom drugom balkanskom jeziku. Prema *-ija* činilo bi se da je turcizam. Možda je preobrnuto *masad* (v. [*masat*]), prema fr. *mazée* »fino obrađeno gvožđe«, s glagolom *mazer* »fino obrađivati gvožđe«. Ovamo i *mazi*ja f. (Srbija) = *mazi*ja (Kosmet) »šiška

¹⁶ И за једно и за друго значење Шкаљић даје потврде из народних песама, за ‘врста шишарике, морски орашчић’ из песме Петрановићеве збирке: *Цијеви су морски воденици, / А табани од морске мазије / А кундаци од морске маслине (Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Епске пјесме старијег времена, скупио Богољуб Петрановић, у Биограду 1867, 46° Перо Васојевић и тридесет Скадрана (из Херцеговине), стих 39. Ту је Шкаљића очито повукао поновљени придев *морски* и *маслина* као материјал од којег су кундаци, но табани на пушкама кременачама су механизми за окидање који су прављени увек од гвожђа или челика; табан од дрвета био би бесмислица, и нема никаквог разлога да се овде види јединствена потврда за значење ‘храстова шишарка’ (Шкаљић је ваљда мислио на дрво од храста на којем она расте) са источнохерцеговачког терена, где *мазија* значи ‘челик’.*

¹⁷ *маз-камен* ‘камен за брушење, брус’ у прози Новака Симића (Simić 1947: 22), Србина родом из Вареша, можда је плод укрштања турцизма *māsat* у значењу ‘челична алатка за оштрење’ и домаћег глагола *māziti* у значењу ‘глатати’.

koju upotrebljavaju žene kad vrane kosu«. Balkanski turcizam perzijskog podrijetla (pers. *mazi*) iz oblasti botanike: bug. *maziya* »šišarka od čempresa, arb. *mazi* »Gallapfelschminke«.

Од литературе Скок поред RJA I.c., наводи Мајеров етимолошки речник албанског језика, одакле је црпао алб. *mazi* ‘челик’, Локоча, где је реч само о турцизму *масат* ‘огњило, кресиво’ (Lokotsch 1431: 114), Елезовића (в. горе § 2) и Младенова (286), где се даје турско-персијска етимологија за буг. *мазија* ‘шишарка’ (в. сад и БЕР 3/1986: 614). Што се тиче Мајера, он раздваја етимолошки алб. хомониме *mazi* ‘Gallapfel; Schminke’ из турског, и *mazi* ‘челик’ са једином потврдом из Borgo Erizzo, а то је италијански назив за Арбанасе код Задра, албанску језичку енклаву у Далмацији, и узима, сасвим логично, да је од српског *мазија*.¹⁸ Boretzky 1976 не бележи је међу албанским турцизмима. Фр. *mazer* ‘faire subir à la fonte un premier affinage qui a pour but d’éliminer le sicilium qu’elle content et de la décarburer’ посведочено је тек од 1824. године и непознатог је порекла,¹⁹ те је Маретићево поређење и на њему утемељено Скоково тумачење само један од примера за *obscurum per obscurius*. Уосталом, Скок не прецизира где би *масат*²⁰ < тур. *masat*, *masad*, из арапског било „преобрнуто“ према *mazer*, у турском или у српско-хрватском, будући да ни у једном од та два језика француска реч није оставила трага; за српско-хрватски ваљало би узети да се то десило најмање сто година пре него што се она јавља у самом француском. Све у свему, у трагању за пореклом нашег *мазија* ‘комад гвожђа, челик’ то је слеп колосек.

2.5. Више би смисла имало погледати да ли у семантици тур. *mazi* и његовог персијског извора *māzū* има ичега што би оправдало развој значења у ‘челик’ боље него сасвим произвољно Поповићево домишљање (2.2). Колико смо могли проверити, одговор је одричан. Реч се јавља осим персијског у низу иранских и индоаријских језика, увек у истом значењу ‘Gallapfel, Oak apple, чернильный орешек’ и нигде нема прозирне етимологије, што сведочи да је посредни „путујући“ културни термин семантички нераскидиво везан за свој конкретан денотат.²¹ На

¹⁸ Тамошњи Арбанаси су потомци католичких иселеника прве половине XVIII в. из Скадарске Крајине; реч је могла ући у њихов језик и у њиховом старом завичају, а и након досељења у хрватско приморје. У савременом речнику задарских Арбанаса (KRSTIĆ 1987) она није потврђена.

¹⁹ <https://www.cnrtl.fr/definition/mazer>

²⁰ Наслов одреднице у Скок 2: 381 није *masad*, како се са *maziya* на њу упућује (2.4), него *māsāt*.

²¹ Иранске форме наводи Цаболов (2001: 647 s.v. *māzī*, *māzū*), у позном санскриту *māju-phāla-* је сложеница са истим значењем (други члан стинд. *phāla-* ‘плод’), постоје и варијанте *māyu-*, *māyāphala-*, *māyiphala-*, *māyika-*, *māyin-*, за све се допушта да су из перс.

српско-хрватском терену та позајмљеница живела је у градским срединама јужне Србије²² и њен ареал је јасно разграничен према ареалу речи *мазија* ‘челик’, а у семантици немају ничег заједничког. Намеће се закључак да ове две речи везује само пука хомонимија,²³ тј. да *мазија* ‘челик’ нема етимолошки ништа заједничко са турцизмом *мазија* ‘храстова шишарка’ и да јој порекло не треба тражити у турском језику.

3. И ако бисмо остали на том негативном налазу, овај би рад имао смисла, утолико што свако крчење укореењених заблуда отвара пут ка правилном сагледавању и решавању проблема. Но у случају речи *мазија* можемо начинити корак даље и понудити коначно решење њене етимологије.

3.1. У повељи коју је цар Душан 1347. издао светогорској Лаври Св. Атанасија стоји (Соловјев/Мошин 120): λαμβάνουσι δὲ κατ’ ἔτος ἀπὸ τῶν σιδηροκαυστίων τοῦ Τριλισίου καὶ Βρονδέως μαζία ἐξακόσια σιδήρου ἀκωλύτως, што издавачи преводе „и да примају годишње од леваонице гвожђа у Трилису и Вронту 20 [sic!] мера гвожђа неспречавано“, а у регистру грчких израза дају следећи коментар (463):

μαζία — мера за железну руду, вероватно котао (упор. мазија). У новогрч. μαῖζα — маса, омекшани метал у почетку топљења. Душан поклања Лаври — XVI, 55 — ἀπὸ τῶν σιδηροκαυστίων τοῦ Τριλισίου (...) Цар Урош 1361. уместо тога одређује манастиру ἀπὸ τῆς ἐνοχῆς τοῦ Τριλισίου ὑπέρπυρα τριάκοντα κατ’ ἔτος.²⁴

Соловјев и Мошин уочили су везу између грчког израза μαζία σιδήρου и нашег *мазија*, али су остали на пола пута до спознаје природе те везе, претпоставивши да је реч о некој мери гвожђа и пошавши од дословног значења речи *котао* ‘велика метална посуда’, у којем *мазија* никад не долази; она се једино употребљава синонимно са стерп. *котль* у пренесеном значењу врсте Божјег суда вађењем усијаног гвожђа из котла са проврелом водом. Такође, двојица издавача исправно су указали на нгр. маῖζα ‘маса, омекшани метал у почетку топљења’.

māzī (МАУРНОФЕР 3: 401), али у самом персијском та реч просуђује се као „культурное заимствование“ (Эдельман 2015: 313).

²² У основи Елезовићева речника је говор Урошевца, Златановићева потврда односи се на град Врање, а Чемерићићева збирка одражава градски говор Призрена.

²³ У прозодијском погледу речи нису потпуни хомоними, јер према косовско-ресавском *мазија* код Елезовића имамо кратак први слог у зетско-сјеничком *мазија* > ист.-херц. *мазија* (а не **мазија*); призренско-тимочко *мазија* код Чемерићића (са експираторним нагласком) ирелевантно је за питање дужине вокала у преднагласном слогу; исто важи за бугарско *мазија*.

²⁴ „Од трилиских прихода тридесет перпера годишње“. Давање у природи замењено је новчаном противвредношћу.

3.2. Реч $\mu\acute{\alpha}\zeta\alpha$ још старогрчка, изведеница од глагола $\mu\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$ ‘месим’ прасродног с нашим *мазати*, а основно значење јој је ‘јечмено тесто, јечмени хлеб’, одатле, у познијем језику ‘грудва, грумен, маса’, у којем је позајмљена у латински као *massa* и раширила се одатле у европске језике. Са називом метала у генитиву као допуном среће се већ код Јосифа Флавија (I в. н.е.), који у „Јудејским старинама“ V 1, 10 пише како је неки Ахар, син Зебедијин из Јудина племена, нашао краљевски плашт који је сав био проткан златом и тежио двеста шекела златне масе ($\mu\acute{\alpha}\zeta\alpha\nu$ $\chi\rho\upsilon\sigma\omicron\upsilon$). Деминутив од те речи $\mu\acute{\alpha}\zeta\iota\omicron\nu$, у познијем грчком $\mu\acute{\alpha}\zeta\iota\nu$, долази у истој употреби (SOPHOCLES 727). У зборнику изрека црквених отаца, сачињеном најкасније крајем V века, има и ова изрека Антонија Великог (Aprophetegmata patrum 88): $\text{Ὁ τύπτων τὸ μᾶζιν τοῦ σιδήρου, πρῶτον σκοπεῖ τὸν λογισμὸν τί μέλλει ποιεῖν, δρέπανον, μάχαιραν, πέλκα}$ „Онај ко кује масу гвожђа, најпре смисли шта му ваља правити: срп, мач, секиру“. Та потврда споја $\mu\acute{\alpha}\zeta\iota(\omicron)\nu$ $\sigma\iota\delta\acute{\eta}\rho\omicron\upsilon$ осам и по до девет векова ранија од оне у Душановој повељи Лаври (3.1), где је он у множини, не само да сведочи о његовој старини него нам и јасно предочава његово значење. Оно што су трилиске топионице биле дужне да годишње испоручују светогорском манастиру било је педесет маса (груменова) необрађеног гвожђа. Љубишина „ужарена мазија гвожђа, кад је ковач млати“ (§ 1.3.2) предаје исто то значење. Та маса могла је служити како за ковање нове, тако и за облагање старе алатке новим слојем тврдог гвожђа или челика.

4. У двама старосрпским хрисовуљама из прве половине XIV века, Дечанској и Светоарханђелској, предвиђају се давања аналогна трилиском дохотку светогорске Лавре. Дечанима је Стефан Дечански одредио да сваке године из рудника гвожђа Глоуха вьсь, данас Глухавица код Новог Пазара, добивају „педесет надâ гвожђа“ (ДХ II 61, III 2744), а Душан Светим Арханђелима приложио топионицу гвожђа са обавезом да годишње испоручује „седамдесет мерних надâ и близнице колико је потребно цркви“ (АХ 302). Реч је у оба случаја употребљена само у генитиву множине *надъ(ь)*, који може бити како од женске *a*-основе, тако и од *o*-основе мушког или средњег рода.

4.1. У доцнијем језику *надо* и *нада* значе ‘челик’ али је то значење, као и у случају речи *мазија*, секундарно, изворно је то било оно чиме се *нади*, тј. слој од тврдог гвожђа или челика који се наноси на истрошено сечиво. Управо у том значењу употребљава се реч *мазија*, уп. пример из Пољица, где је она објекат глагола *надити*: Када се *мазија* надомеће на гождје, анда се вари и нади.²⁵ Старосрпско **надо мѣр’но* или **нада мѣр’на гвоздиа* очито је била таква једна маса гвожђа

²⁵ РСА 13: 622 (спац. А. Ј.). Извор је IVANIŠEVIĆ 1904: 83.

одређене тежине, можда у виду слитка изливеног у калупу, каква је у Душановој грчкој повељи означена као μαζί(ο)ν σιδήρου.

5. Можемо закључити да *мазија* < *мазија* одражава грчку множину *μαζία* у техничком значењу масе или слитака руде. Тај закључак отвара питање времена и путева којима се распространио тај грецизам. У Душаново доба није био ушао у званичну употребу у српским канцеларијама, које су да изразе исти појам користиле домаћу реч *надо/а*. Његов ареал не сеже на исток даље од Подриња и не наслања се на подручје непосредних грчко-словенских језичких контаката на Балкану: реч није позната у говорима југоисточне, па ни централне Србије, као ни у македонском и бугарском, а преклапа се са ареалом синонима *надо* и *нада*, с тим што је овај шири и обухвата цео западнојужнословенски (српско-хрватско-словеначки) простор, од Тимока до Јадрана и Алпа. На територији Црне Горе неколико пунктова како зетско-сјеничког тако и источнохерцеговачког типа пружило је потврде за обе речи. У Васојевићима (Стијовић) и Ускоцима (Станић) *нада* је технички термин ‘гвожђе које се наноси на излизано гвоздено оруђе, нпр. раоник’, док *мазија* живи само у споју *вадити мазију*, који спада у терминологију некадашњег обичајног права. У Загарачу је ситуација интригантна, јер и *мазија* и *нада* долазе као назив за врсте гвожђа: *клинови од мазије* (в. горе § 1.3.6.2) : *секира од добре наде* (Ћупићи). Додатно светло на засад загонетан историјат овог грецизма могло би бацити подробније разматрање његових синонима *надо* / *нада* и *близница*, које остављамо за неку будућу прилику.

Извори и литераура

- АХ = Јанко Шафарикъ. Хрисовоула цара Стефана Душана којомъ оснива манастирь Св. Архангела Михаила и Гавријла у Призрену године 1348?. *Гласникъ Друштва србске словесности XV* (1862): стр. 266–310.
- [АХ = Ānko Šafarikъ. Hrisovoula cara Stefana Dušana kojomъ osniva monastirъ Sv. Arhangela Mihaila i Gavriјla u Prizrenu godine 1348?. *Glasnikъ Društva srbske slovesnosti XV* (1862): str. 266–310]
- БЕР = *Български етимологичен речник*. Софија: БАН, 1971–.
- [BER = *Balgarski etimologichen rechnik*. Sofiја: BAN, 1971–.]
- БОЈАНИЋ, Михаило, Растислава Тривунац. *Рјечник дубровачког говора* = СДЗб XLIX. Београд, 2002.
- [BOJANIĆ, Mihailo, Rastislava Trivunac. *Rječnik dubrovačkog govora* = SDZb XLIX. Beograd, 2002]
- ВРЧЕВИЋ, Вук. *Народне саирично-занимљиве подругачице*. Дубровник: Д. Претнер, 1883.
- [VRČEVIĆ, Vuk. *Narodne satirično zanimljive podrugачice*. Dubrovnik: D. Pretner, 1883]
- ВУЛИЧИЋ, Милош. *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*. Подгорица: ЦАНУ (Пос. изд. 29, Одјељење умјетности књ. 6), 1995.

- [VULIĆIĆ, Miloš. *Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca)*. Podgorica: CANU (Pos. izd. 29, Odjeljenje umjetnosti knj. 6), 1995]
- Вук = *Српски рјечник истаљкован њемачким и латинским ријечма*. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић. Беч, 1818.
- [VUK = *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*. Skupio ga i na svijet izdao Vuk Stefanović. Већ, 1818]
- ДАЛМАЦИЈА, Стево. *Рјечник говора Срба зајадне Босне*. Бања Лука: Матица српска, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2017.
- [DALMACIJA, Stevo. *Rječnik govora Srba zapadne Bosne*. Banja Luka: Matica srpska, Друштво чланова Матиче српске у Републици Српској, 2017]
- ДУЧИЋ, Стеван. *Животи и обичаји илемепа Куча* = СЕЗб XLVIII, 1931.
- [DUČIĆ, Stevan. *Život i običaji plemena Kuča* = SEZb XLVIII, 1931]
- ДХ = Павле Ивић; Милица Грковић. *Дечанске хрисовуље*. Нови Сад: Институт за лингвистику, 1976.
- [DH = Pavle Ivić; Milica Grković. *Dečanske hrisovulje*. Novi Sad: Institut za lingvistiku, 1976]
- ЂОКОВИЋ, Љубомир. *Рјечник никшићког краја*. Подгорица: ЦАНУ (Пос. изд. књ. 68, Одјелјење умјетности књ. 17), 2010.
- [ĐOKOVIĆ, Ljubomir. *Rječnik nikšičkog kraja*. Podgorica: CANU (Pos. izd. knj. 68, Odjeljenje umjetnosti knj. 17), 2010]
- ЂОКОВИЋ, Јанко. *Хронике и љутићисци*. Цетиње: Народна књига, 1950.
- [ĐOKOVIĆ, Janko. *Hronike i putopisi*. Cetinje: Narodna knjiga, 1950]
- ЕЛЕЗОВИЋ, Глиша. *Речник косовско-мејохишког дијалекта*. Београд, I 1932, II 1935 = СДЗб IV, VI.
- [ELEZOVIĆ, Gliša. *Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta*. Beograd, I 1932, II 1935 = SDZb IV, VI]
- ЗЛАТАНОВИЋ, Момчило. *Речник говора југа Србије*. Врање: Учитељски факултет, 2014.
- [ZLATANOVIĆ, Momčilo. *Rečnik govora juga Srbije*. Vranje: Učiteljski fakultet, 2014]
- ЈОВИЋЕВИЋ, Андрија. *Малесија*, СЕЗб XXVII, Населја и порекло становништва књ. 15. Београд, 1923.
- [JOVIĆEVIĆ, Andrija. *Malesija*, SEZb XXVII, Naselja i poreklo stanovništva knj. 15. Beograd, 1923]
- ЛАЗИЋ, Анђелка. *Грађа за речник говора Мацве*. Шабац: Културни центар Шабац, 2008.
- [LAZIĆ, Anđelka. *Građa za rečnik govora Mačve*. Šabac: Kulturni centar Šabac, 2008]
- ЛАЛИЋ, Михаило. *Први снјег*. Београд: Просвета, 1951.
- [LALIĆ, Mihailo. *Prvi snijeg*. Beograd: Prosveta, 1951]
- МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ. *Поменик знаменићих људи у српскога народа новијег доба* I. Београд: Српска краљевска штампарија, 1888.
- [MILIĆEVIĆ, Milan Đ. *Pomenik znamenitih ljudi u srpskoga naroda novijeg doba* I. Beograd: Srpska kraljevska štamparija, 1888]
- МИЋЕВИЋ, Љубо. *Животи и обичаји Појоваца* = СЕЗб LXV, 1952.
- [MIĆEVIĆ, Ljubo. *Život i običaji Popovaca* = SEZb LXV, 1952]
- МЛАДЕНОВ, С. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. Софија: Христо Г. Данов, 1941.
- [MLADENOV, S. *Etimologičeski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofiya: Hristo G. Danov, 1941]

- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Јелена Капустина. Из лексике Качера. СДЗб LVIII (2011): стр. 1–336.
- [PETROVIĆ, Dragoljub, Jelena Kapustina. Iz leksike Kačera. SDZb LVIII (2011): str. 1–336]
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Ивана Ћелић, Јелена Капустина. Речник Куча. СДЗб LX (2013): стр. 1–461.
- [PETROVIĆ, Dragoljub, Ivana Ćelić, Jelena Kapustina. Rečnik Kuča. SDZb LX (2013): str. 1–461]
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору. На материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемерикућа*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012 = Монографије књ. 16.
- [PETROVIĆ, Snežana. *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru. Na materijalu iz rukopisne zbirke reči Dimitrija Čemerikuća*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2012 = Monografije knj. 16]
- ПОПОВИЋ, Ђорђе. „Турске и друге источанске речи у нашем језику“. *Гласник Српског ученог друштва* LIX (1884): стр. 1–275.
- [POPOVIĆ, Đorđe. „Turske i druge istočanske reči u našem jeziku“. *Glasnik Srpskog učenog društva* LIX (1884): str. 1–275]
- ПОПОВИЋ, Ђока. *Познаванџ робе или наука о роби трговачкој*. Београд: Правителствена књигопечатња, 1852.
- [POPOVIĆ, Đoka. *Poznavanџ robe ili nauka o robi trgovachkoj*. Beograd: Pravitelstvena knjigorechatnja, 1852]
- РАДИЋ, Првослав. *Турски суфикси у српском језику (са осврћом на стињање у македонском и бугарском)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- [RADIĆ, Prvoslav. *Turski sufiksi u srpskom jeziku (sa osvrtom na stanje u makedonskom i bugarskom)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2001]
- РИСТИЋ, Данијела. *Рјечник говора околине Мојковца*. Подгорица: Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош“, Рјечници књ. 5, 2010.
- [RISTIĆ, Danijela. *Rječnik govora okoline Mojkovca*. Podgorica: Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš“, Rječnici knj. 5, 2010]
- РСА = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ, 1959–.
- [RSA = *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd: SANU, 1959–]
- СДЗб = *Српски дијалектолошки зборник*. Београд.
- [SDZb = *Srpski dijalektološki zbornik*. Beograd]
- СЕЗб = *Српски етнографски зборник*. Београд.
- [SEZb = *Srpski etnografski zbornik*. Beograd]
- СОЛОВЈЕВ, А., В. Мошин. *Грчке њовеље српских владара*. Београд: САНУ, 1936.
- [SOLOVJEV, A., V. Mošin. *Grčke povelje srpskih vladara*. Beograd: SANU, 1936]
- СТАНИЋ, Милија. *Ускочки речник I–II*. Београд: Научна књига, 1990–1991.
- [STANIĆ, Milija. *Uskočki rečnik I–II*. Beograd: Naučna knjiga, 1990–1991]
- СТИЈОВИЋ, Рада. *Речник Васојевића*. Београд: Чигоја, 2014.
- [STIJOVIĆ, Rada. *Rečnik Vasojevića*. Beograd: Čigoja, 2014]
- ТОМИЋ, Светозар. Пива и Пивљани. СЕЗб LIX (1949): стр. 379–530.
- [TOMIĆ, Svetozar. Piva i Pivljani. SEZb LIX (1949): str. 379–530]
- ЋУПИЋИ, Драго и Жељко. *Речник говора Загараца*. СДЗб XLIV, 1997.
- [ĆUPIĆI, Drago i Željko. *Rečnik govora Zagarača*. SDZb XLIV, 1997]
- ХАЦИ ВАСИЉЕВИЋ, Јован. „Врањска градска ношња ранијих година“. *Гласник Етнографског музеја VII* (1932): стр. 6–31.

- [HADŽI VASILJEVIĆ, Jovan. „Vranjska gradska nošnja ranijih godina“. *Glasnik Etnografskog muzeja* VII (1932): str. 6–31]
- ЦАБОЛОВ, Р. Л. *Этимологический словарь курдского языка*. Том I А–М, Москва: «Восточная литература РАН», 2001.
- [СABOLOV, R. L. *Ètimologièeskij slovar' kurdsogo àzyka*. Tom I A–M, Moskva: «Vostoènaâ literatura RAN», 2001]
- ЭДЕЛЬМАН, Д. И. *Этимологический словарь иранских языков*, т. 5 1–n. Москва: Наука, 2015.
- [ÈDEL'MAN, D. I. *Ètimologièeskij slovar' iranskih jazykov*, t. 5 1–n. Moskva: Nauka, 2015]
- *
- ANDRIJAŠEVIĆ, Niko. *Iz Neretvanske Krajine, slike i prièe*. Zagreb: Matica hrvatska, 1907.
- BOGIŠIĆ, Valtazar. *Zbornik sadašnjih pravnih obièaja u Južnih Slovena: Graða u odgovorima iz razliènih krajeva slovenskog juga*. Zagreb: JAZU, 1874.
- BORETZKY, Norbert. *Der türkische Einfluss auf das Albanische*. Teil II: *Wörterbuh der albanischen Turzismen*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1976.
- IVANIŠEVIĆ, Frano. „Poļica“. *Zbornik za narodni život i obièaje Južnih Slavena* 9 (1904): str. 23–144.
- KRSTIĆ, Kruno. *Rječnik govora zadarskih Arbanasa*. Zadar: Mjesna zajednica Arbanasi, 1987.
- LJUBIŠA, Šèeþan Mitrov. *Pripovijesti crnogorske i primorske*. Dubrovnik: D. Pretner, 1875.
- LOKOTSCH, K. *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs*. Heidelberg: Carl Winter, 1927.
- MAYRHOFER, Manfred. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I–III*. Heidelberg: Carl Winter, 1986–2001.
- MEYER, Gustav. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg: Karl. J. Trübner, 1891.
- RJA = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- SIMIĆ, Novak. *Zakoni i ognjevi*. Zagreb, 1947.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- SOPHOCLES, E. A. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C. 146 to A.D. 1100) I–II*. New York: Charles Scribner's Sons, 1900.
- ŠIMUNOVIĆ, Dinko. *Mrkodol*. Zagreb: Boranić i Rožmanić, 1916.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Treće izdanje. Sarajevo: „Svjetlost“, 1973.

Александар Б. Лома
Филозофски факултет Белградског универзитета

ПРОИСХОЖДЕНИЕ СЛОВА *МАЗИЈА* ‘СТАЛЬ’

Резюме

Слово *мазија* распространено в западной части штокавского диалектного ареала: из староштокавских говоров в зетско-рашском, а из новоштокавских в восточногерцеговинском и младоикавском в значениях ‘сталь; железный слиток дляковки; вид Божьего суда, при котором испытуемый должен был достать раскаленное железо из котла с кипятком’. Оно засвидетельствовано только с первой половины XVIII в. и до сих пор большинством ученых отождествлялось с заимствованием из турецкого *мазија* ‘чернильный орешек’ < тур. *mazi*. Ввиду расходящихся значений и не совпадающих ареалов двух гомонимов (тюркизм присущ только косовско-ресавским и призренско-тимокским говорам южной Сербии), эта этимология вряд ли приемлема. То же самое можно сказать о сопоставлении с франц. *mazée* ‘очищенное железо’, поздно (только с 1824 г.) засвидетельствованным словом неизвестного происхождения. Настоящий источник слова *мазија* < *мазија* (*гвозђа*) следует искать в греч. сочетании $\mu\alpha\zeta\acute{\iota}(o)\nu$ τοῦ σιδήρου ‘железный слиток дляковки’, отмеченном в V в. хр.э., или, более точно, в его множественном числе $\mu\alpha\zeta\acute{\iota}\alpha$ σιδήρου, упоминаемом в грекоязычной грамоте, изданной в 1347 г. сербским царем Душаном Великой Лавре. Любопытно, что две сербские грамоты того же времени также предписывают дань монастырям в виде ежегодной сдачи определенного количества железных слитков (чушок), но в них для обозначения слитка употреблено славянское слово *надо* или *нада* — отмечен только род. пад. мн. ч. *надьь* — с дополнениями *гвоздиша* ‘железа’ и *мѣр’ныхь* ‘определенного веса’. Рефлексы прасл. **nado*, **nada* ‘накладная железная, стальная полоса при закаливании’ (напр. мотыги, от **na-děti*) сохранились до сих пор в сербской народной речи, причем есть говоры, в которых они сосуществуют с *мазија*. Когда и каким способом этот явный грецизм попал на запад древнесербской территории, не оставив следа в ее восточной части, остается открытым вопросом.

Ключевые слова: сербский язык, металлургические термины, грецизмы.

Aleksandar B. Loma
Faculty of Philosophy Belgrade

THE ORIGIN OF THE WORD MAZIJA ‘STEEL’

S u m m a r y

The word *mazija* ‘steel; forging ingot; a kind of ordeal which required plucking red-hot iron from a cauldron of boiling water’ is common in the western part of the Shtokavian dialect continuum. Its area includes the Zeta-Raška, the Eastern Herzegovinian and the Younger Ikavian dialect, the first of the Old Shtokavian and the other two of the Neo-Shtokavian type. There are no attestations of this word earlier than the first half of the 18th century. So far, it has been mainly believed to share a common origin with the homonymous *mazija* ‘oak gall’ from Turkish *mazı* id. This stance is hardly acceptable in view of the fact that not only the meanings of the two words but also their geographical distributions strongly diverge, *mazija* in the oak gall sense being limited to the Kosovo-Resava and Timok-Prizren dialect areas of southern Serbia. The comparison with French *mazée* ‘refined iron’, is even more doubtful, because this term has been attested only since 1824 and with no known etymology. The true origin of *màzija* < *maz̃ija* (*gvožđa*) should be sought in the late Greek (5th century AD) *μαζι(ο)ν τοῦ σιδήρου* ‘iron mass shaped by a blacksmith’; the plural form *μαζία σιδήρου* occurs in a Greek charter issued in 1347 by the Serbian tsar Dušan to the Great Lavra on Mt Athos. Curiously enough, in two Serbian founding charters of the same epoch there is a parallel passage where among other yearly incomes granted to the monastery iron ingots are mentioned, designated here by the gen. pl. *надь(ь)*, with complements *gvozd(i)ja* ‘of iron’ and *měr’nyhь* ‘of a standard weight’. The term is Slavic *nada* or *nado*, derivative from **naděti* ‘add onto’, properly ‘iron or steel overlay used as a cover plate in re-tempering a blade’, hence ‘steel’. It has been preserved by a number of Serbian vernaculars, in some of them coexisting with the Graecism *mazija*. How and when the latter made its way to the western part of the Old Serbian territory, leaving no traces in its eastern parts, remains an open question.

Keywords: Serbian language, metallurgical terms, Graecisms.